

Emile van der Borch van Verwolde, dichter, bibliofiel¹ en verzetsman

Eddy ter Braak

De naam Emile van der Borch heeft voor mij een bijzondere lading. Dat heeft deels te maken met het feit dat hij afkomstig is uit een vooraanstaande familie die lang het huis en landgoed Verwolde bij Laren in bezit heeft gehad en heeft bewoond. Deels ook omdat Emile van der Borch op jonge leeftijd het slachtoffer is geworden van het zinloze geweld in de Tweede Wereldoorlog. De aanschaf van een boekje met zijn ex libris was de directe aanleiding om me wat meer in hem te gaan verdiepen. Het blijkt dat Emile niet alleen onze herinnering verdient als pleger van verzetsdaden en als slachtoffer van die daden, maar ook als een persoon die zich intens heeft bezig gehouden met het schrijven van gedichten. Daarnaast had hij grote interesse voor bibliofiele boeken. Daarvan had hij ook een bijzondere verzameling van in zijn bezit.

Ex libris van Emile van der Borch met daarin de drie raven uit het wapen van de familie Van der Borch, ontworpen door John Buckland Wright.

Emile en het gezin waarin hij opgroeide

Emile werd op 20 juli 1910 in Eefde geboren als eerste kind van het echtpaar mr. Willem Henrik Emile baron van der Borch van Verwolde en zijn vrouw Line Voûte. Hij en zijn broertje Marie Paul werden niet op Het Mastler geboren, waar het gezin in 1911 heen verhuisde. Dit huis liet Van der Borch in 1911 in Eefde bouwen. Eefde lag in de gemeente Gorssel, waar Van der Borch in 1911 de burgemeester werd. Hij werd gedoopt met de namen Willem Henrik Emile, net als zijn vader. Na hem werden er nog twee jongens en ook twee meisjes in het gezin geboren. Baron van der Borch van Verwolde is tot 1 januari 1928 burgemeester van Gorssel geweest. Hij heeft toen zijn ambt neergelegd om het familiebezit, het uitgestrekte landgoed Verwolde, te gaan beheren. De vorige beheerster en bewoonster van het familiehuis op het uitgestrekte landgoed Verwolde, grootmoeder Paulina A.J. barones van der Borch van Verwolde, was al in 1926 overleden, maar het gezin van mr. W.H.E. baron van der Borch van Verwolde ging er niet direct wonen. Het huis moest eerst voor het gezin beter bewoonbaar worden gemaakt. Dat kon dankzij de gefortuneerde familie van Emiles moeder, Line Voûte. Daardoor was het mogelijk om het huis grondig te laten restaureren en aan te laten passen aan een modernere vorm van bewoning. Er werd onder andere een toren tegen het huis aan gebouwd en er kwam stromend water, elektriciteit, centrale verwarming, telefoon en zelfs een lift. Vandaar dat burgemeester Van der Borch pas in 1928 zijn betrekking opzegde om zich volledig te kunnen gaan wijden aan het landgoed en aan alles wat daar bij hoorde.

Maar de crisis van de jaren dertig deed de familiefinanciën geen goed, waardoor er bezuinigd moest worden. Huis Verwolde werd uiteindelijk gesloten en het gezin verhuisde naar Zwitserland, waar het leven goedkoper was.

Het heeft het gezin blijkbaar geen goed gedaan, want in 1934 gingen zijn ouders uit elkaar. Vader vestigde zich in het mondaine Montreux en later in Biarritz. Hij trouwde nog twee keer in zijn leven.

Moeder ging met de kinderen terug naar Nederland. Zij nam het beheer van het landgoed Verwolde op zich. Ze ging echter niet weer op het grote huis wonen. In plaats daarvan liet ze boerderij Groot Bekman verbouwen en betrok dit huis met haar gezin.

Zijn studietijd en de eerste stappen op het literaire pad

Emile had ondertussen zijn lagere en middelbare schooltijd in Zutphen doorgebracht. Gedurende zijn middelbare schooltijd verbleef hij wegens een longaandoening in de periode 1924-1925 in een Zwitsers sanatorium.

Moeder Line van der Borch-Voûte met de vijf oudste kinderen. Emile is de jongen met de bril. Foto particulier archief

Hij volgde er onderwijs aan het Nederlandse lyceum te Glion bij Montreux. Terug in Nederland rondde hij zijn schoolopleiding af aan het Christelijk Lyceum in Zeist, waar hij in 1929 eindexamen deed. Daarna liet hij zich als student in de rechten inschrijven aan de Leidse Universiteit.

Daar bleek al gauw zijn literaire begaafdheid. Hij werd redacteur van het studentenblad *Virtus Concordia Fides*. Hierin verschenen zijn eerste gedichten. Naast gedichten kwamen er in de periode 1930-1933 van zijn hand ook proza boekbesprekingen in het blad. In 1931 deed hij zijn intrede in de 'officiële' literatuur: in het novemnummer van het poëzietijdschrift *Helikon* verscheen zijn gedicht 'Sonnet', in de daaropvolgende jaren volgden er nog zeven in het blad. Van

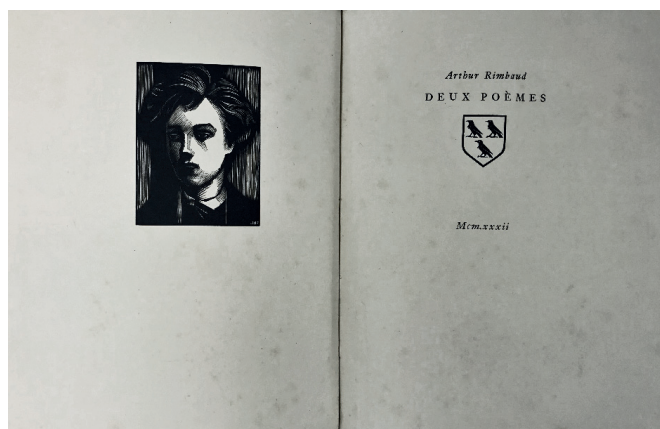
studeren kwam bij hem niet veel meer terecht. Literatuur en bibliofilie hadden hem in hun greep. Volgens zijn broer Paul was in de jaren 1929-1933 een zekere oppervlakkigheid en ledigheid mode onder de studerende jeugd uit de beter gesitueerde klasse. Emile onderging hiervan ook enige invloed. Zo koos hij in die tijd zelfs af en toe voor een kort bohémienachtig leven in Parijs. Daar gaf hij in korte tijd al zijn geld uit en moest hij op een gegeven ogenblik al zijn in Parijs gekochte eerste drukken en dergelijke verkopen, om te kunnen leven. Zijn gedicht 'Sonnet' zou uit die tijd kunnen stammen.

Sonnet

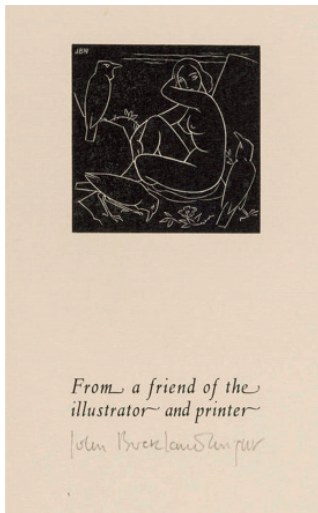
*Een lichte zaal met bloedroode guirlanden
en achterin 't gedrein van een orkest, -
een cabaret heet dit. Men drinkt en danst er 't best
na middernacht, als 't leven alle andren
naar regelmaat gekweld heeft en naar bed gepest, -
maar wij hebben ons tegen slaap vermand,
en van vale dag gewend tot feller stranden,
en onze heete droom aan moezel weer gelescht.*

*Ik kijk in oogen die zich tot mij keeren,
langzaam en diep blijven zij aan mij hangen, -
En naar profielen die strak langs mij schouwen
om plotseling mijn drieste blijk te vangen, -
ik denk hoe clowns hier worden tot voorname heeren,
en boerenmeisjes tot mondaine vrouwen.*

In de jaren 30 heeft Emile kennis gemaakt met Alexandre A.M. (Sander) Stols uit Maastricht, redacteur van *Helikon*. Stols was een bekende uitgever van goede boeken. Hij gaf onder andere de boeken uit van A. Roland Holst, J.C. Bloem, E. du Perron, A.H. Nijhoff, J. Greshoff. Volgens kenners was hij een 'boekverzorger van formaat', een liefhebber van het mooi uitgevoerde boek. Voor hem was een boek een kunstwerk, geen brok leesvoer. En zo iemand waardeerde Emile. Hij verzamelde zelf graag goedverzorgde boeken en gaf daar ook behoorlijk veel geld aan uit. Geld, dat hij echter niet in overvloed bezat, al dacht Stols dat in eerste instantie wel. Emile moest in die tijd leven van een maandgeld. Daarnaast had hij nog een legaat van zijn grootvader. Emile ging echter onbekommerd met het geld om. Hij kocht niet alleen kostbare

Het eerste boekje van Emile: *Deux poèmes* van Arthur Rimbaud met een houtgravure van Buckland Wright en het logo van Emile: drie raven op een schild

Frontpagina van het boek Dolores met een houtgravure van John Buckland Wright. In de afbeelding zijn de drie raven uit het wapen van Emile van der Borch verwerkt

boeken bij Stols en liet gekochte boeken van een kostbaar leren omslag voorzien, maar gaf Stols ook drie keer opdracht een boek voor hem te maken. Twee ervan werden geïllustreerd met prachtige houtgravures van John Buckland Wright. Het zijn nu kostbare liefhebbersstukken. Voor Emile werd het steeds moeilijker om op tijd geld over te maken naar de beide heren. In 1932 bij de uitgave van het laatste boek Dolores van Algernon Charles Swinburne liep het spaak. Zijn schulden waren zo hoog opgelopen, dat hij zijn duurbetaalde verzameling eerste drukken en bijzondere uitgaven moest laten veilen. Door de economische crisis in de dertiger jaren bracht de veiling echter maar weinig op. Het gevolg was, dat zijn moeder noodgedwongen bij moest springen en de kosten voor het maken van het boek betaalde. Emile werd onder curatele gesteld. Hij kreeg een maandgeld toegezegd, op voorwaarde dat hij naar een betrekking zou omzien. Toen dat niet direct lukte vroeg Emile aan Stols, of hij bij hem als typograaf in de leer mocht gaan en dat gebeurde. Emile heeft er ongeveer twee jaar gewerkt en blijkbaar met veel plezier. Hij zag echter in de loop van zijn tijd daar wel in, dat in dit werk niet zijn toekomst lag. Hij besloot zijn rechtenstudie weer op te pakken. In september 1936 schreef hij zich aan de Groningse Universiteit in en in november van hetzelfde jaar deed hij al zijn kandidaatsexamen (cum laude). Zijn belangstelling voor boeken had hij echter geenszins afgezworen. Al kon hij niet meer op grote schaal boeken kopen, zijn hart bleef bij de literatuur. H. de la Fontaine Verweij, die in die tijd als conservator op de Groningse universiteitsbibliotheek werkte, vertelt in zijn 'Herinneringen van een bibliothecaris',

dat Emile een vaste bezoeker was van de bibliotheek. Hij had Emile vaak gesproken, nooit over juridische, maar altijd over literaire zaken. In maart 1940, kort voor de bezetting van ons land door de Duitsers, slaagde hij voor zijn doctoraal examen (cum laude). Hij mocht zich van nu af meester in de rechten noemen. Daarop volgde een periode in Groningen, waarin hij zich met zijn proefschrift² moet hebben bezighouden.

Maar onder het gezag stand van de Duitse bezetter werd het wel duidelijk, dat het steeds minder prettig werd om aan de Groninger universiteit te werken. De bezetter en de NSB begonnen zich steeds meer met de universiteit te bemoeien. Nationaalsocialisten werden ondanks verzet tot hoogleraar benoemd. In verband met het wegblijven van hoogleraren en studenten bij de inauguratie van een nationaal-socialistische hoogleraar werden de studentenarts dr. W. Hoek en vijf studenten opgepakt en op transport gesteld. Dr. Hoek overleed in een concentratiekamp. Eind 1941 stond de Groningse Universiteit er niet al te best voor. Na de uitsluiting van de Joodse studenten en docenten, de opheffing van de studentenverenigingen en het verdwijnen van het blad Der Clercke Cronicke bleef er alleen een kale universiteit over. De Duitsers probeerden de universiteit steeds meer in te schakelen in de Duitse economie. Daarnaast wilde de NSB eindelijk wel eens de macht op de universiteit in handen krijgen en het departement probeerde de restanten van de lokale autonomie uit te bannen. Geen goede omgeving om je met de doctoraal studie bezig te houden.

Naam etc.:	Borch van Verweij, van der, Willem A. E. Jns		
Geboren:	te	Groningen	Kerk: Politiek:
Verzetsgroep:	Universiteit		
Verzetswerk:			
Contactpersonen:			
Schuilnamen:			
Verzetsrap: ingel. dd.:	bij:		
Naam genoemd in rapp.:	op bladzijde:		
	b/s. 100 Heo Garw. streed		

Emile van der Borch en het verzet

Volgens een vermelding in de 'Systeemkaarten van verzetsbetrokkenen' van het Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen (zie hierboven) zou Emile van der Borch zich bij het universiteitsverzet hebben aangesloten. Maar behalve de vermelding op de afgebeelde kaart blijkt dat verder nergens uit. Mogelijk werd hem in 1942 de grond in Groningen te heet onder de voeten, waarop hij in 1942 naar Amsterdam verhuisde. Daar dook hij op bij De la Fontaine Verweij.

De la Fontaine Verweij die Emile, zoals eerder vermeld, goed had leren kennen tijdens diens studietijd in Groningen, schreef hierover: "Toen ik in 1941 naar Amsterdam verhuisde om daar de leiding van de UB³ over te nemen, had ik Emile geheel uit het oog verloren. Het was dan ook een volkomen verrassing, toen hij in het voorjaar van 1942 ineens voor mij stond. Hij vertelde, dat hij op kamers woonde in de Van Breestraat en zocht naar een betrekking, die hem ervoor vrijwaarde in Duitsland te werk gesteld te worden. Het ging er vooral om een officieel stuk papier te hebben (een 'Ausweis'), waardoor het mogelijk was rustig over straat te lopen. [...] Het enige wat ik hem kon bieden, was een post als volontair."⁴ En die functie nam Emile aan en zijn 'Ausweis' kreeg hij uiteindelijk ook.

Maar hij heeft er niet veel plezier van gehad. Niet veel later, op 11 juni 1942, kreeg De la Fontaine Verweij een

Eén van de weinige bekende portretten van Emile van der Borch van Verwolde. Toen een samensteller van een boek over bekende dichters en prozaïsten uit zijn tijd hem om een foto vroeg, meldde hij terug: "U zult het [portret] niet krijgen, en ik hoop dat dit u teleurstelt! Ik houd het er voor dat een portret en een gedicht elkaar niet goed verdragen." (Van der Borch van Verwolde, 1-12-1938) foto particulier archief

zaten immers niet stil. Ook werden via Frankrijk en Zwitserland microfilms met informatie naar Engeland gesmokkeld.

In 1942 ging het echter mis. Een infiltrant was de organisatie van Van Hattem binnengedrongen. Han van Hattem werd gearresteerd en hardhandig verhoord. Hij bleek niet bestand te zijn tegen het sluwe spel en de harde verhoormethoden van de Sicherheitsdienst en sloeg uiteindelijk door. Hij sloot een zogenaamde 'deal' met de Duitsers, waarbij hem werd beloofd, dat hij en de leden van zijn groep gespaard zouden blijven, als hij op zou schrijven hoe zijn organisatie in elkaar zat, met daarbij de namen van zijn belangrijkste contacten. Vervolgens werden zijn naaste medewerkers opgepakt. Ze zouden volgens de afspraak niet ter dood veroordeeld worden, maar 'slechts' gedurende de gehele oorlogstijd opgesloten blijven zitten. De werkelijkheid bleek anders te zijn. Wim Kooijmans, die net als Emile in Amsterdam woonde, maar hem blijkbaar niet ontmoet heeft, werd ook hard aangepakt, zowel lichamelijk als geestelijk. Dat zal bij Emile wel niet anders zijn geweest. Wim kwam zoals vele anderen eerst in het 'Oranjehotel'⁶ in Scheveningen terecht en later in Haaren, waar de Sicherheitspolizei een gevangenis had ingericht in een opleidingsinstituut voor priesters. Uiteindelijk werden ze in 1943 voor hun proces ondergebracht in het Utrechtse Huis van Bewaring. Daar was een kerkzaal in het administratiegebouw als rechtszaal ingericht.

Het ziet er niet naar uit dat Emile ook in Scheveningen en Haaren is geweest. Van hem is alleen bekend, dat hij in Utrecht heeft gezeten. Maar voor de rest zal het hem zijn vergaan als ook Wim Kooijmans en anderen. In het verhaal over Wim Kooijmans komen namen voor van personen die tegelijkertijd met Emile van der Borch en Wim Kooijmans op 20 juli 1943 zijn terechtgesteld, zoals Dolf Snijders, Han van Hattem en Jaap Strobos.

De la Fontaine Verweij weet in zijn verhaal nog wel te vertellen dat hij van de advocaat gehoord had, dat Emile in zijn cel bijna onafgebroken had zitten lezen, vooral filosofie: Kant en Hegel. Mr. Van Hattum had door zijn bezoeken aan Emile steeds meer respect voor hem gekregen vanwege zijn geestkracht.

telefoontje van Emiles hospita. Emile was door de Duitsers gearresteerd. Bij navraag bleek het om een ernstige zaak te gaan, namelijk spionage en sabotage. De la Fontaine Verweij zorgde in overleg met Emiles familie voor een goede advocaat, mr. Freke van Hattum. Deze heeft veel moeite voor Emile gedaan, maar hij heeft niet kunnen voorkomen, dat Emile uiteindelijk toch ter dood werd veroordeeld.

Over hoe Emile bij het verzet betrokken is geraakt, heb ik niets kunnen vinden. Toch is er wel iets te vertellen over wat de inlichtingengroep Van Hattem, waar Emile deel van moet hebben uitgemaakt, is overkomen. Emile was namelijk niet de enige die het slachtoffer werd van het oprollen van deze groep. Tot de groep van twintig inlichtingenmensen, die op 20 juli 1942 op de Leusderheide bij Amersfoort werden gefusilleerd, behoorde ook Wim Kooijmans. Een neef van hem, Luuc Kooijmans, heeft een boek geschreven over hetgeen met zijn oom en diens familie was gebeurd⁵. Daardoor wordt het ook wat duidelijker, wat Emile overkomen moet zijn.

Wim Kooijmans maakte ook deel uit van het netwerk van inlichtingenmensen die werkten voor de inlichtingendienst van Johan (Han) van Hattem. Daar waren veel studenten bij. Van Hattem, die aan de Technische Universiteit in Delft had gestudeerd, had in 1941 met behulp van enkele maten uit de Ordedienst een nieuwe organisatie opgebouwd, die zich had gespecialiseerd in het bijeenbrengen van strategische informatie. Deze informatie werd aangeleverd door allerlei losse groepjes, ook van elders uit het land. De binnengekomen informatie moest Van Hattem naar Engeland zien te krijgen. Dat gebeurde in eerste instantie door middel van een radiozender bij hem thuis, maar later door zenders elders. De Duitsers

BEKENDMAKING.

De Dienststels van den Wehrmachtbefehlshaber in Nederland maakt bekend:

Een aantal Nederlandsche onderdanen is wegens begunstiging van den vijand en spionage door een krijgsraad ter dood veroordeeld moeten worden. Het vonnis is na onderzoek van de gratiekwesie met den kogel aan de volgende personen voltrokken:

Johan van Hattem, ingenieur, geb. 7-5-1914 te Soerabaja; Johannes Willem van Pienbroek, stud.-ingenieur, geb. 4-8-1917 te Middelburg; Cornelis „Cees” Wegerif, geb. 20-12-1919 te Dordrecht; Willem van Hattem, ingenieur, geb. 6-8-1916 te Soerabaja; Robert Blaauw, student in de rechten, geb. 6-2-1917 te Rotterdam; Kars Lucas Kamp, ingenieur, geb. 15-12-1912 te Valparaiso; Werner Heinrich van Doorninck, ingenieur, geb. 27-11-1914 te Kruieningen; Gerard Abraham Tuyl, controleur, geb. 27-5-1908 te Alkmaar; Willem Hendrik Emil van den Borch tot Verwolde, geb. 17-5-1910 te Gossel; Friedrich Alexander van Owen, doctor in de economie, geb. 3-1-1914 te Den Haag; Jan Stenger, inspecteur spoorwegverkeer, geb. 19-1-1911 te Amsterdam; Adolf Snijders, geb. 14-1-1920 te Amsterdam; Willem Koimans, volontair, geb. 2-3-1923 te De Steeg; Jacob Strobos, geb. 26-1-1920 te Amsterdam; Franciscus Jacobus Brejart, luitenant beroepsmilitair, geb. 1-2-1917 te Breda; Cornelis Willem Sturm, blikslager, geb. 16-10-1909 te Westkapelle; Jacob Brasser, timmerman, geb. 11-3-1915 te Middelburg; Gerard de Paghter, timmerman, geb. 11-3-1915 te Middelburg; Bartholomeus Marinus Christoph Braat, luit. ter zee 2e klasse, geb. 25-6-1912 te Samarinda; Johan Jacob Diederik ten Bosch, luit. beroepsmilitair, geb. 8-10-1914 te Den Haag.

Het vonnis

Uit het boek *Het geheim van de Valeriusstraat* van Luuc Kooijmans: “Op 17 mei 1943 begon het proces.

Alle gevangenen werden uit hun cel gehaald en bijeen gedreven in de gang en vervolgens de trap op, naar de kerk, waar de zitting werd gehouden. Daar stonden rijen stoelen klaar, tegenover het altaar, dat was verborgen achter een grote vlag met hakenkruis. Tweeënvijftig man stond terecht, op verdenking van spionage. Ze hadden allemaal gewerkt voor de Inlichtingendienst en konden allemaal een doodvonnis verwachten.”

Op 26 mei werden de vonnissen uitgesproken. Tegen drieëntwintig van de aangeklaagden werd de doodstraf geëist. Drie kregen blijkbaar nadien nog gratie, want uiteindelijk werden op 20 juli 1943 twintig personen, onder wie Emile van der Borch, op de Leusderheide gefusilleerd. De namen van zijn medeslachtoffers zijn in de hiernaast geplaatste bekendmaking te lezen. Hun lichamen werden na de oorlog teruggevonden in een kuil. Op de plaats van de executie werd op 24 april 1954 een gedenkkruis geplaatst, dat bekend staat als ‘gedenkkruis Jannetjesdal’, naar de plek op de Leusderheide. Emile is later herbegraven op de particuliere begraafplaats van Kasteel Verwolde. In 1985 werd hem het verzetskruis verleend. Op het landgoed Verwolde is in de tuin een gedenksteen ter nagedachtenis aan hem aangebracht en de laan naar huize Verwolde kreeg de naam Jonker Emilelaan.

Op 21-jarige leeftijd dichtte Emile het volgende:

*Er fluit een verre wijze in de wind
Van woorden – nergens heb ik ze gevonden;
misschien dat ze geschreven stonden
in een oud boek, - misschien dat ik ze vind
in deze nacht, op dit papier. – Ik heb bemind
het stille leven; het heeft mij gebonden
in zwijgende aandacht, of ik ook verstonde
de stem die, zingend boven mensch en wind,
een lied uitzendt, helder en onomwonden,
weerloos als water, wolkenloos van zonde.*

Noten

¹ Een bibliofiel is iemand, die bijzondere boeken verzamelt, doorgaans oude, zeldzame, vaak kostbare boeken, zoals gesigeneerde exemplaren, boeken die in een kleine, beperkte oplage zijn verschenen of eerste drukken.

² Dat blijkt tenminste uit de volgende vermelding in het *Jaarboek der Rijksuniversiteit te Groningen 1945*:

“Ter dood veroordeeld werd de doctorandus in de rechtsgeleerdheid WILLEM HENRIK EMILE VAN DER BORCH VAN VERWOLDE. De hoogleraren dier faculteit hebben een poging gedaan om zijn leven te redden door het indienen van een gratieverzoek, steunend op van der Borch’s bijzondere gaven als juridisch student - hij deed zijn beide examens cum laude en werkte aan een veelbelovend proefschrift - en ook als dichter in de Nederlandsche en Fransche taal. Gebaat heeft dit echter niet; het vonnis is aan hem voltrokken, gelijk aan zoovelen, die op de eenige nog mogelijke wijze den strijd tegen den vijand hadden voortgezet en wier namen gegrift zullen staan op het gedenkteeken, dat eens te hunner eere zal verrijzen.”

³ UB: universiteitsbibliotheek

⁴ H. de la Fontaine Verweij in ‘Herinneringen van een bibliothecaris 8. Emile van der Borch van Verwolde’ in *De boekenwereld*, jaargang 3 (1986-1987).

⁵ *Het geheim van de Valeriusstraat* door Luuc Kooijmans, 2015.

⁶ bijnaam van de Deutsches Untersuchungs- und Strafgefängnis en Polizeigefängnis in het huis van bewaring in Scheveningen gedurende de Tweede Wereldoorlog.

Bronnen

- ‘Aux frais d’un amateur, Emile van der Borch van Verwolde en het boek’ door C. van Dijk in het boek *Uit bibliotheektuin en informatieveld*, onder redactie van H.F. Hofman e.a., 1978.
- *Het geheim van de Valeriusstraat* door Luuc Kooijmans, 2015.
- ‘De jonker en de dokter’ door A. van Polen in het tijdschrift *Land van Lochem*, 2011, nr. 1.
- ‘Emile van der Borch van Verwolde’ in de serie ‘Herinneringen van een bibliothecaris 8’ door H. de la Fontaine Verweij in *De Boekenwereld*, jaargang 3 (1986-1987).
- *Een oord van bang wachten: Kamp Haaren 1941-1944*, door Peter Bak, 2018.
- Website ‘Groninger dichters’: ‘Emile van der Borch van Verwolde’
- Website Oorlogsgravenstichting: Willem Henrik Emile van der Borch van Verwolde 1910-1943.